

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

ENA JURIĆ

***AZULEJOS* U RAZREDNOJ NASTAVI LIKOVNE KULTURE**
DIPLOMSKI RAD

Osijek, srpanj 2018.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni Učiteljski studij

AZULEJOS U RAZREDNOJ NASTAVI LIKOVNE KULTURE

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Metodika likovne kulture I

Mentorica: Jelena Kovačević, doc. art.

Studentica: Ena Jurić

OIB: 29899736226

Modul: Modul C (Engleski jezik)

Osijek, srpanj 2018.

*Veliku zahvalnost dugujem svojoj mentorici
doc. art. mr. Jeleni Kovačević koja mi je pomogla brojnim
savjetima pri izradi ovog diplomskog rada.*

SAŽETAK

Azuleje su individualno oslikane keramičke pločice koje datiraju iz 15. stoljeća portugalske umjetnosti. Cilj je ovog rada prikazati i istražiti povijest portugalske kulturne znamenitosti – *azuleja*, s kojima sam se susrela tijekom svoga Erasmus studija u Portu akademske 2016./2017. godine i 2017./2018. godine te prikazati njihovu primjenu u razrednoj nastavi Likovne kulture. U uvodnom dijelu rada navedene su opće informacije o *azulejama* te povijesni kontekst njihova nastanka. Empirijski dio istraživanja odnosi se na praktičnu primjenu *azuleja* u školi s učenicima osnovne škole te oslikavanje vlastitih *azuleja*. Rezultati istraživanja pokazali su da uvođenje znamenitosti iz drugih kultura ima utjecaja na učeničku motivaciju te na dječji likovni uradak.

Ključne riječi: *azuleje*, Likovna kultura, motivacija, portugalska umjetnost, razredna nastava

SUMMARY

Azulejos are individually painted ceramic tiles dating back to the 15th century of Portuguese art. The aim of this paper is to present and explore the history of the Portuguese cultural heritage - *azulejos*, which I encountered during my Erasmus exchange mobility in Porto in academic 2016/2017 and 2017/2018, and to present *azulejos* in teaching Arts. In the introductory section of the paper, presented are general information about *azulejos* and the historical context of their emergence are listed. The empirical part of the research relates to the practical use of *azulejos* in schools with elementary school students and painting their own *azulejos*. The results of research have shown that motivation and pupils' artwork is influenced by the introduction of art from other cultures.

Keywords: *azulejos*, art, motivation, Portuguese art, classroom teaching

SADRŽAJ

1. PORTUGAL I AZULEJOS	2
1.1. Općenito o Portugalu	2
1.2. Definicija <i>azulejosa</i>	2
1.3. Povijest <i>azulejosa</i>	3
1.4. Primjena <i>azulejosa</i> u razrednoj nastavi likovne kulture	6
1.5. Proces nastajanja keramike	6
2. PODJELA I IZBOR MOTIVA	8
2.1. Vizualni motivi	8
2.2. Motivi iz djetetove okoline	8
2.3. Motivi iz sadržaja ostalih nastavnih predmeta	8
2.4. Motivi iz hrvatske povijesti i hrvatske kulturne i narodne baštine	9
2.5. Motivi iz narodnih običaja i događaja	9
2.6. Likovni i kompozicijski elementi kao motivi	10
2.7. Ne-vizualni motivi	10
3. VAŽNOST MOTIVACIJE KAO ETAPE SATA	11
3.1. Promatranje umjetničkog djela	12
3.2. Kreativnost	13
3.3. Aktivno učenje	14
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	16
4.1. Vrsta istraživanja	16
4.2. Cilj istraživanja	16
4.3. Istraživačko pitanje	16
4.4. Uzorak	16
4.5. Instrument istraživanja	17
4.6. Postupak	17
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	19
RASPRAVA	21
ZAKLJUČAK	32
LITERATURA	33
PRILOZI	35

UVOD

Drevne zidane keramičke pločice zvane *azulejo*, prvo korištene na španjolskim i portugalskim crkvama, samostanima i palačama od 15. stoljeća, progresivno su korištene i u brojnim kućama do danas. Odlaskom na Erasmus+ razmjenu studenata u Portugal, imala sam priliku upoznati se s različitim *azulejosima* koje sam odlučila detaljnije istražiti i podijeliti svoj entuzijazam s drugima.

Dekoratивно oslikane glazirane keramičke oplatne pločice prisutne su i kod drugih naroda i kultura, no u Portugalu se u kontinuitetu održavaju već šesto stoljeće. Također je u Portugalu popularno opločavanje zidnih površina *azulejosom* u eksterijeru i interijeru, kako sakralnih, tako i građevina profane namjene. Iz *azulejosa* iščitavaju se portugalski senzibilitet i mentalitet: za Portugalce karakteristična nepretencioznost razabire se odabirom jeftinoga materijala – keramičkih pločica, a očituje se i portugalska spremnost za sintetiziranje utjecaja različitih naroda i kultura jer Portugalci su tijekom gotovo čitave povijesti ukazivali na izrazit smisao za „drugoga” i „drugačijega” te su bez zadržke usvajali njihove utjecaje u umjetnosti implementirajući ih u nacionalni umjetnički izraz. (Pavković, 2017).

Cilj ovog diplomskog rada je upoznati učenike s *azulejama*, kao novim umjetničkim pojmom te otkriti ima li uvođenje znamenitosti drugih kultura utjecaja na motivaciju učenika i njihov umjetnički produkt.

U ovom radu predstavljen je jedan važan dio portugalskoga nacionalnog identiteta s kojim je većina Hrvata do sada bila tek djelomično upoznata – jer uz *fado*, *saudade* i Port vino, bitna karakteristika Portugala je i *azulejo*.

1. PORTUGAL I AZULEJOS

1.1. Općenito o Portugalu

Portugal je najzapadnija država Europe, a ujedno i jedna od najstarijih država Europe. Riječ je o maloj zemlji čiji se broj stanovnika tijekom 800 godina povećao s jednog na devet milijuna ljudi. U 17. stoljeću uspio je pobjeći iz španjolskog zatočeništva, a Portugalci su stvorili prvu europsku modernu državu čije se granice nisu mijenjale još od pada staroga muslimanskoga zapadnog kraljevstva u južnoj portugalskoj pokrajini Algarve. (Birmingham, 2014). Poznat je i po brojnim svjetskim otkrićima Portugalaca Vasca da Game, Magellana i brojnih drugih, koji su otkrili sliku svijeta za koju znamo i danas. Kontinentalni dio se nalazi na krajnjem jugozapadu Iberijskog poluotoka, a teritorij Portugala obuhvaća još dvije autonomne pokrajine: Madeiru i Azore, smještene na Atlantskom oceanu. Portugal je jedna od najposjećenijih zemalja Europe zbog svoje pristupačne cijene putovanja, iznimnih atrakcija, pogodne klime te brojnih ljetnih destinacija. Zemljopisna posebnost Portugala sastoji se od planina i vinograda, sela srednje regije do plaža sjevera i južne pokrajine Algarve koje oduzimaju dah. Portugal se može pohvaliti bogatom dugotrajnom poviješću, originalnom umjetnošću, romantičnom *fado* glazbom, prekrasnim zavičajem, umjerenom klimom te uvijek prijateljski raspoloženim i opuštenim stanovništvom. Ponos Portugala je i iznimno uspješna i stoljećima duga vinska tradicija, a Port vino je s razlogom poznato diljem svijeta te nagrađivano brojnim prestižnim nagradama. Također, UNESCO štiti dvije portugalske regije kao svjetsku kulturnu baštinu.

1.2. Definicija azulejosa

Azulejos su ručno i individualno oslikane pločice koje su stoljećima ukrašavale španjolske i portugalske zgrade te najbogatije palače, vile, crkve i samostane. Marokanski *zillij* i španjolski *azulejos* dijele istu etimologiju.¹ Sam termin *azulejo* preuzet je iz španjolskog jezika, a podrijetlo mu je u arapskoj riječi *azzelij* (al zellige) i znači „glatki, ravni kamen“. Međutim, upotrijebljen je još jedan termin, *az-zulaiju*, a kasnije se počela koristiti riječ „pločica“. Dakle, danas pojam pločica označava keramički komad raznolike debljine, zvan *chacota*. (Katalog MUO, 2017).

¹ History of *Azulejos*. Preuzeto 1.7.2018. s http://azulejos.fr/index_en.html

1.3. Povijest *azulejosa*

Kada se govori o portugalskom *azulejosu*, ne smiju se zaboraviti i ostvarenja iz područja svijeta koja sežu sve od Brazila, preko afričkih država portugalskoga govornog područja, sve do Orijenta i daleke Indije. (Pavković, 2017). Prve poznate glazirane pločice dolaze iz Egipta i Mezopotamije. Godine 2620. pr. Kr., Faraon Djoser, utemeljitelj treće dinastije, izgradio je piramidu čiji su hodnici koje vode do sprovodne komore prekriveni zelenim glaziranim pločicama s žutim linijama koje oponašaju stabljike, a izgledom podsjećaju na *azuleje*.²

Prema katalogu Muzeja za umjetnost i obrt „Azulejos“, povijest umjetnosti *azulejosa*, portugalskih dekorativnih keramičkih pločica, počinje s posjetom kralja Manuela I. Španjolskoj na samome kraju 15. stoljeća. Budući da je bogati kralj bio impresioniran raskošnim španjolskim palačama koje je vidio tijekom svog puta, posebno Alcazarom u Sevilli, odlučio je i svoju bogatu rezidenciju u Sintri ukrasiti oslikanim keramičkim pločicama. Naknadno su iz Seville uvezene različite vrste pločica: od onih koje su imitirale dijelove mozaika do pločica ujednačenih dimenzija s motivima lista vinove loze.

Primjena *azulejosa* je ipak prilagođena portugalskom ukusu, kompozicije su apstraktnije te nema povezanosti sa složenim andaluzijskim interijerima. (Katalog MUO, 2017). Izvorno, ocakljene su keramičke pločice trebale imitirati kameni mozaik. *Azulejosima* se prekrivaju velike površine zidova u svim prostorijama, od privatnih do državnih, od javnih trgova do raskošnih crkvi, od reprezentativnih do servisnih. Jedan od poznatih primjera bogato ukrašen *azulejama* je jedna od raskošnih palača u Sintri, koje sam osobno posjetila. U Sintri se nalazi raskošnih 5 palača od kojih je svaka uređena na jedinstven način. Keramičke pločice krase prostor izvana i iznutra, od vanjskih stubišta do vrtne arhitekture.

Na umjetnost keramičkih pločica također utječe i umjetnost drugih država. Egzotične tkanine Orijenta nadahnjuju oslikavanje pločica za prednje dijelove oltara u mnogim portugalskim crkvama. Na keramičke se pločice prenosi i tipični motiv nizozemskoga slikarstva – bogati cvjetni aranžman u vazi ili košari. Kraj 17. i početak 18. stoljeća označio je uvoz velikih dekorativnih panoa iz Nizozemske. Tako je portugalska sklonost opločavanju interijera, kako profanih tako i sakralnih, postala uočljivija no ikad. Na uvezenim su panoima uglavnom prizori biblijske tematike. Na portugalsko tržište Nizozemci izvoze i svoj tipični

² History of *Azulejos*. Preuzeto 1.7.2018. s http://azulejos.fr/index_en.html

proizvod; pločice oslikane pojedinačnim motivom. Kao odgovor na konkurenciju nizozemske robe, Portugalci su zapošljavali sve više djelatnika za radionice *azulejosa*. (Katalog MUO, 2017).

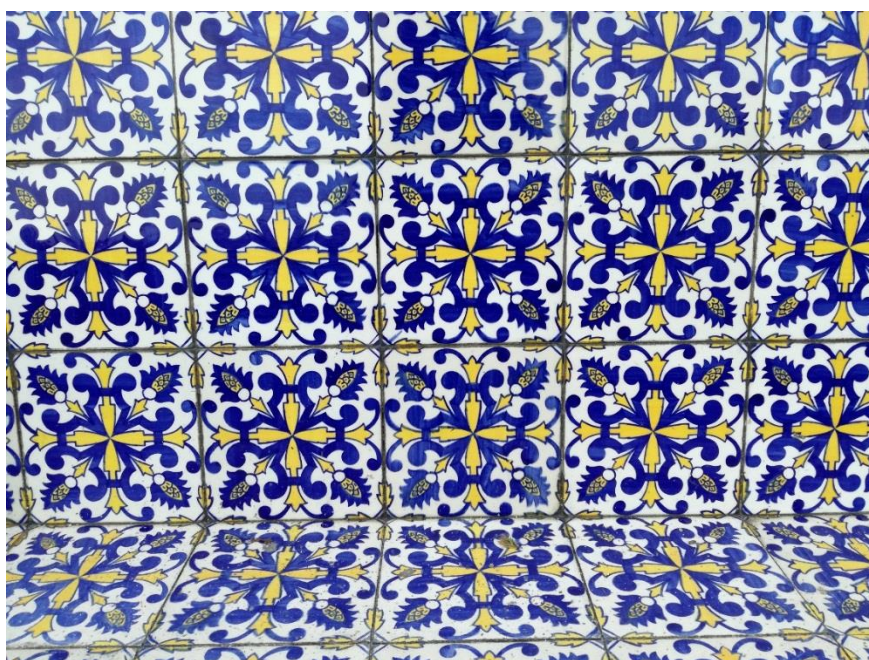
Dominantna je kombinacija dviju boja – bijele pozadine i nijanse modre boje. Tijekom svog boravka u Portugalu također sam primjetila da je većina *azulejosa* oslikana tonovima plave i modre boje na bijeloj pozadini. Tijekom 18. stoljeća *azulejos* zasigurno dobiva status umjetničkoga djela. Produkcija je sve opsežnija, a dominiraju modro-bijeli panoi, koji se izvoze čak i u Brazil. (Katalog MUO, 2017).

Najčešći motivi *azuleja* su otkriće svijeta, zemljoradništvo i povijesne bitke. U umjetnosti se *azulejosa*, oko 1720. godine, javlja jedan od specifičnih portugalskih motiva – ljudski lik u prirodnoj veličini, sastavljen od keramičkih pločica. Takozvana „figura dobrodošlice“ (*figura de convite*) smještala se na ulazu palače, na stubištu ili u hodniku. Obično odjevena kao dvorjanin ili kao ratnik, a pomno oslikani dijelovi odjeće često su izvedeni zlatnožutom ocaklinom. Sredinom 18. stoljeća glavna tema za oslikavanje *azulejosa* postaju prizori iz aristokratskoga života. (Katalog MUO, 2017).

Jedan vrlo važan događaj u povijesti *azulejosa* i općenito Portugala predstavlja veliki potres koji je 1. studenog 1755. pogodio Lisabon i uništio gotovo čitav grad. Zbog potrebe za brzom izgradnjom i opremom interijera u proizvodnji oslikanih pločica, koriste se jednostavniji motivi, tj. ornamenti kakvi su bili popularni u ranijim razdobljima. (Katalog MUO, 2017).

Još jedan vrlo važan događaj za portugalske *azuleje* bila je i Francuska okupacija na početku 19. stoljeća, koja je zaustavila razvoj umjetnosti keramičkih pločica, a neke su stare manufakture sasvim prestale s radom. Veliko brazilsko tržište i portugalski majstori koji su za vrijeme francuske okupacije emigrirali u Brazil, dali su poticaj za ponovni početak proizvodnje. Dekorirane keramičke pločice bile su funkciji fasada brojnih sakralnih i profanih zgrada, posebno u Brazilu. Tijekom 19. stoljeća *azulejos* su bile u službi pokrivanja cijelih fasada zgrada i vanjskih površina: nisu pokrivale samo fasade velikih zgrada i crkava, već i na prostor arhitekture vrtova ili javnih mjesta. Osim što se smatraju estetskim elementima, *azulejos* su bile korisne kao izolacija i kao reflektirajuća površina za svjetlost i toplinu: u Brazilu su se pokazale vrlo korisnima jer su bile u službi zaštite; štitele su zgrade od erozije uzrokovane jakim kišama i temperaturama. Toplina unutar kuće je smanjivana budući da su *azuleje* reflektirale vrućinu vani. (Katalog MUO, 2017).

Pojednostavljena, jeftinija proizvodnja *azuleja*, pojavila se kao posljedica industrijske revolucije. Umjetnički ukrašene keramičke pločice danas krase mnoge portugalske javne prostore: kuće, zgrade, zdravstvene ustanove, muzeje, knjižnice, stanice metroa, trgovine, klupe za sjedenje, lisabonski oceanarij, parkove, ulice i brojna druga mjesta Portugala. (Katalog MUO, 2017).

Slika 1. Klupa za sjedenje popločena azulejama u Coimberi, Portugal

Slika 2. Željeznički kolodvor *São Bento* popločen azulejama u Portu, Portugal

1.4. Primjena *azulejosa* u razrednoj nastavi likovne kulture

Azuleje možemo ukomponirati u razrednu nastavu na nekoliko načina.

Prvotno ih možemo koristiti u estetske svrhe – popločavanjem školskih zidova, stolova, stolaca, podova, itd. *Azuleje* također možemo ukomponirati kao ogledne primjere na policama i stalcima u školskim hodnicima, u funkciji estetske svrhe.

Azuleje također možemo koristiti u edukativne svrhe - izložiti u učionicama i školskom hodniku uz popratni tekst i tako osvijestiti učenike o likovnim elementima – (točki, crti, boji, plohi, itd.) kompoziciji, perspektivi te portugalskoj umjetnosti i kulturi. Kroz upoznavanje s novim informacijama o drugim državama i uočavanje razlika likovnih izražaja pojedinih država doprinosi se razvoju tolerancije i uvažavanju mišljenja koje je drukčije od vlastitoga, što igra bitnu ulogu u odgoju i obrazovanju djeteta.

1.5. Proces nastajanja keramike

Glina je svugdje oko nas. Prednost su joj njezina prilagodljivost i raznolikost. Glina je jedan od najpodatnijih materijala za obradu. Na njezinu se površinu može nanijeti bilo kakva boja ili ukras, ali prije odabira vanjskog premaza, treba se znati kakav će oblik imati to umjetničko djelo. Materijali i tehnike potječu još iz prošlosti, tako da se svatko tko danas istražuje rad u glini koristi sličnim metodama kao umjetnici i obrtnici u povijesti. Poznavanje materijala i tehnika prenosilo se na putovanjima, trgovinom, znanstvenim otkrićima ili pukim divljenjem. (Warshaw, 2009).

Svaka oslikana keramička pločica - *azuleja* oslikavana je individualno, premazana, zatim pečena te lijepljena na površinu. Budući da su pločice oslikavane individualno, na brojnim portugalskim zgradama možemo primjetiti razne nesavršenosti na mjestu spajanja *azuleja* - u doticanju krajnjih rubova jedne i druge pločice. Pločice su premazane poroznim tijelom od keramike, a zatim pokrivene zaštitnim slojem glazure. Dekorativni premaz tekućeg je oblika koji se nanosi na površinu oblika radi boje, a često da se stvori crtež na glini ili kontrastna boja. (Warshaw, 2009). Kao i umjetničke slike, u proces nastanka glazure uključene su razne vrste pigmenata kako bi se stvorio snažan slikovni utjecaj na zidovima bogatih palača ili crkvi.

Na ovim keramičkim pločicama vidljiv je proces degradacije glazure, zbog korozivnih uvjeta (vlaga, atmosferski ciklusi, itd.). U cilju promicanja njihove konzervacije i unapređenja njihove obnove, uglavnom se koriste nerazorni procesi poput mikro-Raman spektroskopije ili difrakcije X-zraka. Ramanova spektroskopija omogućuje otkrivanje nekih nano/mikrokristala prisutnih u amorfnom sloju glazure. (Pereira, 2012).

„U keramič arstvu se upotrebljavaju tri tehnike oblikovanja keramike: prostoruč na, na lonč arskom kolu i lijevanja u kalupu.“ (Zlatunić , 2007: 72). Prva tehnika je prostoručno oblikovanje i to: tehnikom izvlač enja – primjerena je za formiranje manjih posuda s ovalnim ili okruglim dnom. Druga tehnika je oblikovanje na lonč arskom kolu. Kolo upotrebljavamo za oblikovanje simetrič nih okruglih linija posuda. Poznata su dva tipa izrade na lonč arskom kolu: kolo na ruč ni pogon i kolo na nožni pogon. Treć a tehnika izrade keramič kih posuda je oblikovanje u kalupu. Kalupi se upotrebljavaju za izradu posuda zahtjevnijih oblika. Tijekom polagane vrtnje lonč arskog kola u kalup se stavlja glina, dok se dijelovi meke gline polažu na kalup. (Zlatunić , 2007).

2. PODJELA I IZBOR MOTIVA

2.1. Vizualni motivi

Vizualni motivi zahtjevaju prethodno analitičko promatranje i razgovor o izloženom motivu, osvještavaju se likovni problemi koje ćemo prikazati u radovima (npr. komplementarni kontrast na tkanini). Vizualne motive možemo vidjeti i osvijestiti. Sve oko nas što možemo vidjeti je vizualan motiv.

2.2. Motivi iz djetetove okoline

Učenici odabiru njima bliske motive, tj. motive iz njihove neposredne okoline (prirodne i načinjene oblike, kao npr. grančice, ptičja pera, maslačke, metle), motive unutarnjeg prostora (kupaonice, blagovaonice, moj stan, stepenice, kazalište i škola iznutra) te vanjskog prostora (trgovi, mostovi, igrališta, stadioni, nadvožnjaci, ZOO s kavezima, botanički vrt). Učenici također odabiru motive pojava u prirodi (kiša, snijeg, inje, munja, oblaci, mrak i svjetlo, duga, sunce, itd.), ljude (tata, mama, učiteljica, ja u zrcalu, plesači, gimnastičari, biciklisti, posjet ljudi kazalištu, izložbi, ljudi koji hrane ptice, zalijevaju i beru cvijeće, kopaju u vrtu, itd.) i životinje (ribe, ptice, leptiri, papige, kornjače, ježeve, ZOO s životnjama, hobotnice, itd.)

Česta je uporaba šablona, tj. već viđenih oblika koji ne odražavaju originalnost ni individualnost autora koji ga koristi, već se upotrebljava opće pretpostavljen i nepromišljen stav. (Grgurić, Jakubin, 1996).

2.3. Motivi iz sadržaja ostalih nastavnih predmeta

Nerijetka je upotreba motiva iz sadržaja ostalih nastavnih predmeta. Česti su motivi iz književnih djela, kao npr. motivi iz priča (npr. Ivo Andrić: Prvi put u cirkusu), bajki (npr. Lewis Carroll: Alisa u zemlji čudesa), basni (npr. narodna basna: medvjed, svinja i lisica), poezije (npr. Zvonimir Balog: Što se od vode pravi) i biblijskih tekstova (npr. stvaranje svemira, stvaranje čovjeka, stvaranje mora, Isusovo rođenje, poklonstvo pastira i kraljeva, posljednja večera, Uskrsnuće, postaje križnog puta, itd.) (Grgurić, Jakubin, 1996).

Također je česta uporaba motiva iz nastavnog predmeta Matematika – učenici odabiru geometrijske motive poput kruga, kvadrata, pravokutnika, trokuta i slobodne motive poput raznih krivulja koje čine neki neodređeni oblik. Učenici su u oslikavanje *azuleja* ukomponirali geometrijske i slobodne likove kao ključne pojmove.

2.4. Motivi iz hrvatske povijesti i hrvatske kulturne i narodne baštine

Bitno je promicati vlastitu kulturu te poučiti učenike vlastitoj povijesti i znamenitostima. Učenici odabiru motive iz povijesnih događaja (npr. krunidba kralja Tomislava, borba Nikole Šubića Zrinskog, motivi iz Domovinskog rata) te motive povijesnih spomenika hrvatske kulture (npr. Bašćanska ploča – glagoljica, Višeslavova krstionica, slavonska kuća od opeke, istarska kamena kuća, posavska drvena kuća, itd.) (Grgurić, Jakubin, 1996).

2.5. Motivi iz narodnih običaja i događaja

Motivi iz vlastite ili drugih narodnih kulturnih baština, običaja i događaja su također često upotrebljavani motivi u Likovnoj kulturi. Odabirani su blagdanski motivi (npr. proslava Uskrsa i Božića, sv. Nikole, itd.) te motivi iz društvenih i vjerskih događaja (krštenje, pva pričest, krizma, vjenčanje, rođendani, imendani, Majčin dan, itd.) (Grgurić, Jakubin, 1996).

Međutim, valja imati na umu da nisu svi motivi u potpunosti prikladni za nastavu budući da nisu sva djeca u razredu iste vjeroispovijesti, a poneki nemaju oba ili jednoga od roditelja. Važno je biti upućen ako u razrednom odjelu ima takvih učenika, kako bismo takve motive mogli zamijeniti prikladnijima i univerzalnijima, kako ne bi došlo do neugodnog izdvajanja učenika, ali imajući uvijek na umu likovni problem.

Motiv *azulejosa* idealan je primjer za upoznavanje s narodnim običajima drugih kultura, kao u ovom slučaju portugalske kulture. Bitno je učenike upoznati s novim umjetničkim izrazima, kako iz vlastite, tako i iz drugih kultura, da bi stekli opće znanje o drugim kulturama i njihovim vrijednostima. Poučena vlastitim iskustvom, učenici su bili veseli što će naučiti nešto o portugalskoj kulturi, a ja sam bila motivirana što ću im to znanje prenijeti.

2.6. Likovni i kompozicijski elementi kao motivi

U ovu skupinu pripadaju likovni elementi ili načela – točka, crta (obrisna, teksturna, strukturna, nizovi crta, kontrast crta), boja (ples boja, osnovne boje, izvedene boje, kontrast boje, optičko miješanje boja, tonovi boja, akromatske boje, harmonija boja, ravnoteža boja), površina (kontrast površina, ritam plastičkih tekstura), ploha (kompozicija geometrijskih likova, kompozicija slobodnih likova, likovi i njihove sjene, kontrast velikih i malih ploha) te kompozicijska načela (kontrast, ritam, ravnoteža). (Grgurić, Jakubin, 1996).

Navedeni likovni i kompozicijski elementi su iskorišteni na motivu *azuleja*. Učenici su koristili mnoštvo boja – osnovne i izvedene, kontraste boja, kompozicijska načela, itd.

2.7. Ne-vizualni motivi

Ne-vizualni motiv podrazumijeva uključivanje ostalih osjetila na koje možemo djelovati glazbom, tekstom, različitim okusima i mirisima. Ne-vizualne motive ne možemo vidjeti, ali ih možemo osjetiti. Primjeri ne-vizualnih motiva su emocije i osjećaji (sreća, tuga, radost, ljubav, smijeh, bol, vjera, mir, nemir, itd.), osjeti (toplo – hladno, slatko – slano, tvrdo – mekano, oštro – tupo, glatko – hrapavo), glazba i drugi auditivni poticaji (npr. cvrkut ptica, labuđi pjev, šum vjetra, grmljavina, ritam u glazbi, tiho – glasno, skladbe, itd.) te ostali ne-vizualni poticaji (čudesno sunce, čudesni cvijet, tajna, san, istina, laž, stvaranje svemira, doživljaj Boga). (Grgurić, Jakubin, 1996).

3. VAŽNOST MOTIVACIJE KAO ETAPE SATA

U motivacijskom dijelu sata didaktičkim metodama i načinima rada pojašnjavamo likovni problem, produbljujemo učenički interes, maštu, emocije i želju za likovnim izražavanjem. Motivacija je etapa sata u kojoj se učenik priprema i potiče na izradu likovnoga djela unutar kojega je predstavljen odabrani likovni problem, stoga je motivacijski dio neizostavan dio nastavnog procesa.

Učenički završni produkt velikim dijelom ovisi upravo o motivacijskom dijelu sata, koliko ga je učitelj motivirao i zainteresirao za određeni likovni problem. O kvalitetnoj motivaciji ovisi cjelokupnost sata te praktičan rad učenika. Ona mora biti kreativna te povezana sa zadatkom. Glavna zadaća ovog dijela sata je da razvije interes kod djece i želju za radom. „Svojim različitim razinama iščitavanja konkretna ilustracija nudi učenicima i viši stupanj oblikovnoga mišljenja svjesnim iščitavanjem likovnih struktura, omogućuje i interdisciplinarni pristup, suodnos sa sadržajima drugih nastavnih predmeta i sudjeluje u motivaciji učenika.“ (MZOŠ, 2006: 52) Iako vrlo važan dio nastavnog sata, predviđeno je da motivacija ne traje duže od 10 minuta, budući da je za Likovnu kulturu, kao odgojno-obrazovni predmet u Osnovnoj školi, rezerviran jedan sat tjedno u nastavnom rasporedu, što je ukupno 35 sati u jednoj školskoj godini. (MZOŠ, 2006). U 45 minuta teško je stići sve što učitelj zamisli, a ukoliko bi učenici imali na raspolaganju blok sat tada bismo mogli govoriti o kvalitetnoj i temeljitoj motivaciji.

U motivacijskom dijelu sata učenicima se prikazuje reprodukcija umjetničkog djela koja tumači neki likovni problem. Petrač (2015) objašnjava da kroz razgovor o likovnom djelu djeca usvajaju likovne vrednote, sposobnost percipiranja i prepoznavanja osnovnih likovnih pojmova (slika, slikar, crta, boja, ritam, kontrast, itd.) i postaju svjesni doživljaja koje pobuđuje umjetničko djelo. Petrač dalje navodi kako tijekom sagledavanja i otkrivanja umjetničkog djela djeca, kao i odrasli, promatraju i analiziraju umjetničko djelo na razini tematskog sadržaja motiva i prepričavaju tematski sadržaj, tj. što umjetničko djelo prikazuje. Promatraju i analiziraju umjetničko djelo s aspekta likovnog jezika, odnosno analize likovne forme (kako su određeni tematski sadržaji shvaćeni). „U analizi likovne forme nalazi se bit umjetnosti...Približavanje umjetničkog djela djeci uglavnom se u praksi vrši prvim načinom, prilaženjem analizi na razini tematskog sadržaja i banalnog prepričavanja ilustrativnosti umjetničkog djela, dok se analizi forme i usvajanja likovnog jezika rijetko kad pristupa.“ (Petrač, 2015: 29) Ako se pred djecu stave reprodukcije umjetničkih djela figurativnoga

sadržaja, djeca prvo govore o prikazanim likovima i stvarima, a tek kasnije o likovnim sadržajima i vlastitom doživljavanju istih, i to samo ako ih potiču učitelj ili odgajatelj. (Petrač, 2015).

3.1. Promatranje umjetničkog djela

Prvi korak u promatranju umjetničkog djela je probuditi znatiželju u djetetu. Znatiželja se može postići igrom prije, tijekom ili nakon promatranja djela. Odgojitelj i učitelj imaju veliku ulogu u životu djeteta te svojim zanimanjem i pridavanjem važnosti na određeni sadržaj utječu na dječju emotivnost i aktivnost. Bez obzira što pojmove koji se analiziraju učenici neće usvojiti kao obvezujuće znanje, određeni će im pojam ostati u podsvijesti. (Petrač, 2015). Pristupajući promatranju i analizi umjetničkog djela s djecom se puno razgovara i potiče ih se na postavljanje raznih pitanja. Učenike se uči slušati druge i razgovarati s njima, tj. razvijati komunikacijske vještine. Učitelj kao posrednik u komunikaciji s likovnim djelom ima ulogu poticatelja djece na aktivno sudjelovanje u promatranju likovnog djela postavljanjem pitanja, uspoređivanjem, razumijevanjem, prepoznavanjem, prisjećanjem, istraživanjem, itd. Promatranjem likovnoga djela djeca ga analiziraju tako što ga rasčlanjuju, odabiru, zaključuju, itd. Nakon analize sintetiziraju percipirano ponovnim sastavljanjem, razvijajući i organizirajući prethodno analizirane strukturne elemente djela. Naposljetku djeca dolaze do evaluacije gdje ocjenjuju, kritički se osvrću, prosuđuju, odlučuju, razlikuju, itd. (Petrač, 2015). Promatranje je bitna aktivnost koja se zahtijeva od djece. Vještinu promatranja dijete stječe i razvija postupno, vježbom. Upravo zbog toga je važno djecu poticati na promatranje, ali i dobro ih pripremiti za promatranje. Bitno je dati im točne upute o tome što promatraju i traže te na što trebaju obratiti pozornost. (Petrač, 2015).

Umjetničko djelo se može uvesti ponovno i tijekom analize dječjih radova da se učenici prisjete kako je umjetnik riješio likovni problem, ali i usporede svoj rad s njegovim. Tijekom analize treba pokazati djela likovne umjetnosti koja sadrže slične likovne probleme kao i postavljeni zadaci, razgovarati o njima i tako ostvariti izravnu komunikaciju učenika i likovnog djela, a time i komunikaciju sa samim umjetnikom. Razgovara se o tomu koliko je učenik realizirao, usvojio i izrazio likovne probleme osviještene u početku nastavnog procesa. (Grgurić, Jakubin, 1996).

3.2. Kreativnost

„U svakom djetetu usprkos psihofizičkim različitostima postoji kreativnost u likovnom izražavanju koju je potrebno otkrivati, razvijati i poticati.“ (Brešan, 2008).

Kreativan pojedinac je onaj koji ima stvaralačkog duha, tj. koji je sposoban za stvaralaštvo. Jedna od općih definicija kreativnosti je da je kreativna sposobnost stvaranja rezultat ljudskog rada koji je istovremen i originalan, koristan te adaptivan. Kreativnost je važna u rješavanju problema, znanstvenih otkrića, novih pokreta u umjetnosti, itd. Kreativnost je skup osobina i vrijednost svakog čovjeka koja ga pokreće. Ona je dana čovjeku rođenjem. Možemo ju nazvati sposobnošću ljudi da pronađu nova rješenja, sagledavaju probleme iz novog kuta i svojom aktivnošću stvore nove ideje. (Brešan, 2008).

Dječja likovna kreativnost svojom iskrenošću na određeni je način izvor primarnih informacija. Značaj dječjih crteža ili slika je u današnje vrijeme sve poznatiji te se smatra da je likovni izraz djeteta jedan od načina na kojih se dijete samostalno izražava. Djeca se izražavaju i rješavaju likovne probleme na jedinstven osobni pristup koji u sebi sadrži različite elemente svjesnoga i nesvjesnoga značenja, koje možemo iščitati iz dječjeg crteža ili slike. (Brešan, 2008). „Dječji likovni izraz predstavlja dječju komunikaciju s vanjskim svijetom.“ (Brešan, 2008: 9).

„Likovna kreativnost, izražavanje djece crtežom, slikom, može se definirati kao oblik stvaralačke aktivnosti kojima se dijete igra, govori, prikazuje i razvija.“ (Brešan, 2008: 10). Dječji likovni rad postaje proizvod simultane aktivnosti njegovih očiju, ruku i mašte. Djeca uglavnom crtaju, oblikuju, slikaju iz zadovoljstva i znatiželje i izražavaju ono što ih najviše zanima i veseli. (Brešan, 2008).

Harvardski profesor Howard Gardner je u knjizi *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* utvrdio da su IQ testovi ograničeni i nepotpuni za ispitivanje inteligencije, budući da ispituju samo jednu vrstu inteligencije (matematičko-logičku), a zanemaruju ostale različite inteligencije i darovitosti koje se nalaze u svakome čovjeku. Gardner smatra da je svako dijete u nečemu darovito te da bi školske sustave trebalo reformirati tako da potiču kreativne potencijale koje djeca nose u sebi. U drugoj Gardnerovoj knjizi: *Five Minds for the Future*, govori se o pet tipova umova koji će vladati 21. stoljećem, a

to su um discipline, sintetizirajući um, kreativni, obzirni i etički um.³ Kada govorimo o kreativnom umu, govorimo o otkrivanju i stvaranju novih ideja, postavljanju novih pitanja i dolaženja do neočekivanih odgovora. No, kako razvijati kreativni um? Gardner objašnjava da kroz igru, svaki dan probamo nešto novo i drugačije. Savjetuje da promatramo, postavljamo brojna pitanja, čudimo se i uvijek otkrivamo nešto novo. Naglašava da je bitno postavljanje vlastitih pitanja i razmišljanje „izvan okvira“. Gardner dalje savjetuje da je važno osmišljavanje samostalnih projekata, vlastitog proizvoda i pokretanje neke vlastite inicijative. Mišljenja je da će, u današnje vrijeme, pojedince koji ne znaju kreativno razmišljati zamijeniti računala. Stoga je najvažniji posao današnjega učitelja ohrabrivanje kreativnosti jer se taj način razmišljanja pokazao kao najpotrebniji u životu. Navodi da su prepoznavanje, poticanje, osnaživanje učeničkih različitih talenata – budućnost, tj. ideja napredne škole. (Gardner, 2006).

Uvođenjem *azuleja* u motivacijskom dijelu sata didaktičkim metodama i načinima rada produbljuju se učenički interes, mašta i želja za likovnim izražavanjem. Kroz razgovor o *azulejama* učenici su usvajali likovne vrednote, sposobnost percipiranja i prepoznavanja osnovnih likovnih pojmova (slika, slikar, crta, boja, ritam, kontrast, itd.) i postali svjesni doživljaja koje *azuleje* pobuđuju. Otkrili su i probali nešto drugačije (oslikavanje vlastitih keramičkih pločica) i osmislili vlastite motive na *azulejama*, što sam poticala razmišljanjem „izvan okvira.“

3.3. Aktivno učenje

Kroz aktivno učenje učenicima sam prenijela sadržaje koji nisu tipične lekcije - djelić portugalske umjetnosti i motiv *azuleja*. Usmenom predajom učenicima sam ispričala vlastite dojmove o Portugalu, portugalskoj umjetnosti, te *azulejama* koje grade brojne zgrade, crkve, trgove, klupe i ostale objekte javnoga i privatnoga prostora. Uspoređujući portugalski okoliš s našim okolišem i hrvatskom kulturom, objašnjavam učenicima važnost prihvatanja različitosti i tolerancije drugih kultura. Kroz upoznavanje s novim informacijama o drugim državama i uočavanje razlika likovnih izražaja pojedinih država kroz likovnu aktivnost doprinosi se razvoju tolerancije i uvažavanju mišljenja koje je drukčije od vlastitoga, što naposljetku igra bitnu ulogu u odgoju i obrazovanju djeteta.

³ Juričić (2015). *Carevi budućnosti bit će carevi uma*. Školski portal. Preuzeto 3.7.2018. s <https://www.skolskiportal.hr/clanak/2602-carevi-buducnosti-bit-ce-carevi-uma/>

Aktivnim učenjem nastoji se pomaknuti iz okvira tradicionalne nastave i pratiti kako učenici rade u situaciji aktivnog učenja i učenja na uspjesima. Suprotno tradicionalnoj nastavi, ovaj pristup zahtijeva visoku razinu suradnje, raspravljanja, zajedničkog planiranja te zajedničku raspodjelu dužnosti. Težnja je da se učenici tijekom učenja osjećaju ugodno, prihvaćeno, opušteno, aktivno i suradnički raspoloženo te da osobnim angažmanom i aktivnim učenjem pridonese osjećaju uspješnosti, zanimljivosti i korisnosti učenja, na sadržajima koji nisu tipične lekcije, već su usmjereni na ciljeve i razvoj, a manje na rezultate učenja, odnosno usvajanje znanja i memoriranje činjenica. (Buljubašić-Kuzmanović, 2006).

Na kraju motivacijskog dijela sata, učenici su bili zaintrigirani, aktivni, suradnički raspoloženi i spremni za rad.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Vrsta istraživanja

Navedeno istraživanje je primjenjeno, tj. aplikativno istraživanje, budući da služi postizanju novih spoznaja koje prvenstveno služe ostvarivanju neke praktične svrhe odnosno cilja, polazeći od primjene rezultata prethodnih istraživanja.

4.2. Cilj istraživanja

Osnovna je svrha ovog istraživanja upoznati učenike s oslikanim keramičkim pločicama – *azulejama*, u razrednoj nastavi Likovne kulture te uklapanje likovnog problema geometrijskih i slobodnih likova u izvedbu motiva *azuleja*. Bitno je upoznati učenike sa samom definicijom *azuleja*, njihovom poviješću te naposljetku oslikati svoju vlastitu *azuleju* u sklopu nastavnog područja „Oblikovanje na plohi – slikanje“, nastavne jedinice „Geometrijski i slobodni likovi“, i teme „Ploha“.

4.3. Istraživačko pitanje

Ima li uvođenje znamenitosti iz drugih kultura utjecaja na učeničku motivaciju te na dječji likovni rad.

4.4. Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo 22 učenika 4.a razreda Osnovne škole Frana Krste Frankopana u Osijeku, od kojih je 11 muškog i 11 ženskog spola. Ukupno trajanje istraživanja je 45 minuta, odnosno 1 školski sat. Tijekom tog perioda učenici su sudjelovali u oslikavanju svojih vlastitih *azuleja*. Svaki učenik je oslikavao svoje *azuleje* koje smo na kraju sata spojili u posebnu i jedinstvenu kompoziciju, kakvu i čine portugalske *azuleje*.

4.5. Instrument istraživanja

Instrument istraživanja je analiza dječjih likovnih radova – tj. novonastalih učeničkih *azuleja*.

4.6. Postupak

12. prosinca 2017. godine održala sam sat Likovne kulture u 4.a razredu, u OŠ Frana Krste Frankopana u Osijeku. U pripremnom dijelu sata podsjetila sam učenike postupku slikanja tehnikom tempere. Tempera je slikarska tehnika u kojoj boja nastaje miješanjem pigmenta s otopinom ljepila i vezivnog sredstva. Podloga za slikanje temperom može biti hrapavi papir, drvo, platno ili u ovom slučaju keramička pločica. Kist za temperu je čvršći od kistova za akvarelne boje, ali i malo mekši od kistova za uljane boje. Učenici su već imali pripremljene tempere i kistove.

Zatim sam podijelila keramičke pločice bijele boje. Čim su učenici shvatili da im ne trebaju likovne mape za likovni zadatak, odmah je uslijedilo iznenađenje i čuđenje: „Po čemu ćemo onda slikati, po sebi i rukama? Po drugima?“ Prijelazeći na sljedeći korak objašnjavam učenicima zašto im ne trebaju likovne mape, pokazujući im PowerPoint prezentaciju i primjere ukrašenih keramičkih pločica. U motivacijskome dijelu sata sam se usredotočila na *azuleje* – ukrašene keramičke pločice koje krase brojne portugalske kuće, zgrade, crkve i trgove po kojima je Portugal općenito poznat. Učenici su bili iznenađeni kada sam im rekla da sam bila u Portugalu te je uslijedio niz pitanja poput: „Jeste li vi Portugalka?“, „Jeste li upoznali Cristiana Ronalda?“, „Gdje ste živjeli u Portugalu?“ učenici su znali dosta činjenica vezanih uz Portugal; više od polovine razreda znalo je Portugal pokazati na karti Europe, a prve asocijacije na državu su bile: Christiano Ronaldo, crveno-zelena zastava, Porto, Sporting, Benfica – većina je bila povezana s nogometom. Razgovarali smo o bojama i motivima *azuleja* s prikazanih fotografija. Pitala sam ih što vide na fotografijama, koje boje i oblike, te što čine ti oblici, koje motive vide i koji motivi se ponavljaju na pojedinim dijelovima *azuleja*. Zatim učeničku pozornost preusmjeravam na geometrijske i slobodne likove koje su trebali uočiti na projiciranim primjerima. Postavljam im pitanja: „Kakvi su to geometrijski likovi? A kakvi su slobodni likovi? Možete li mi navesti primjere geometrijskih i slobodnih likova?“ Odgovori za geometrijske likove bili su trokut, kvadrat, pravokutnik.

Nakon motivacije najavljujem zadatak oslikavanja *azuleja* koristeći geometrijske i slobodne likove, nakon čega su uslijedila mnoga pitanja, poput „Smijem li naslikati drveće i livadu, a sunce u obliku trokuta?“ ili „Smijem li naslikati portugalsku i hrvatsku zastavu?“.

Nakon početnih nedoumica i mojih uputa učenici rade slobodno. Učenici su bili živahni i nestrpljivo čekali oslikavanje svojih pločica. Tijekom cijelog procesa oslikavanja *azuleja*, učenici su postavljali mnoštvo pitanja i tražili odobrenje za svoj likovni uradak. Neki učenici su završili prije, dok su neki polako oslikavali svoju *azuleju*.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

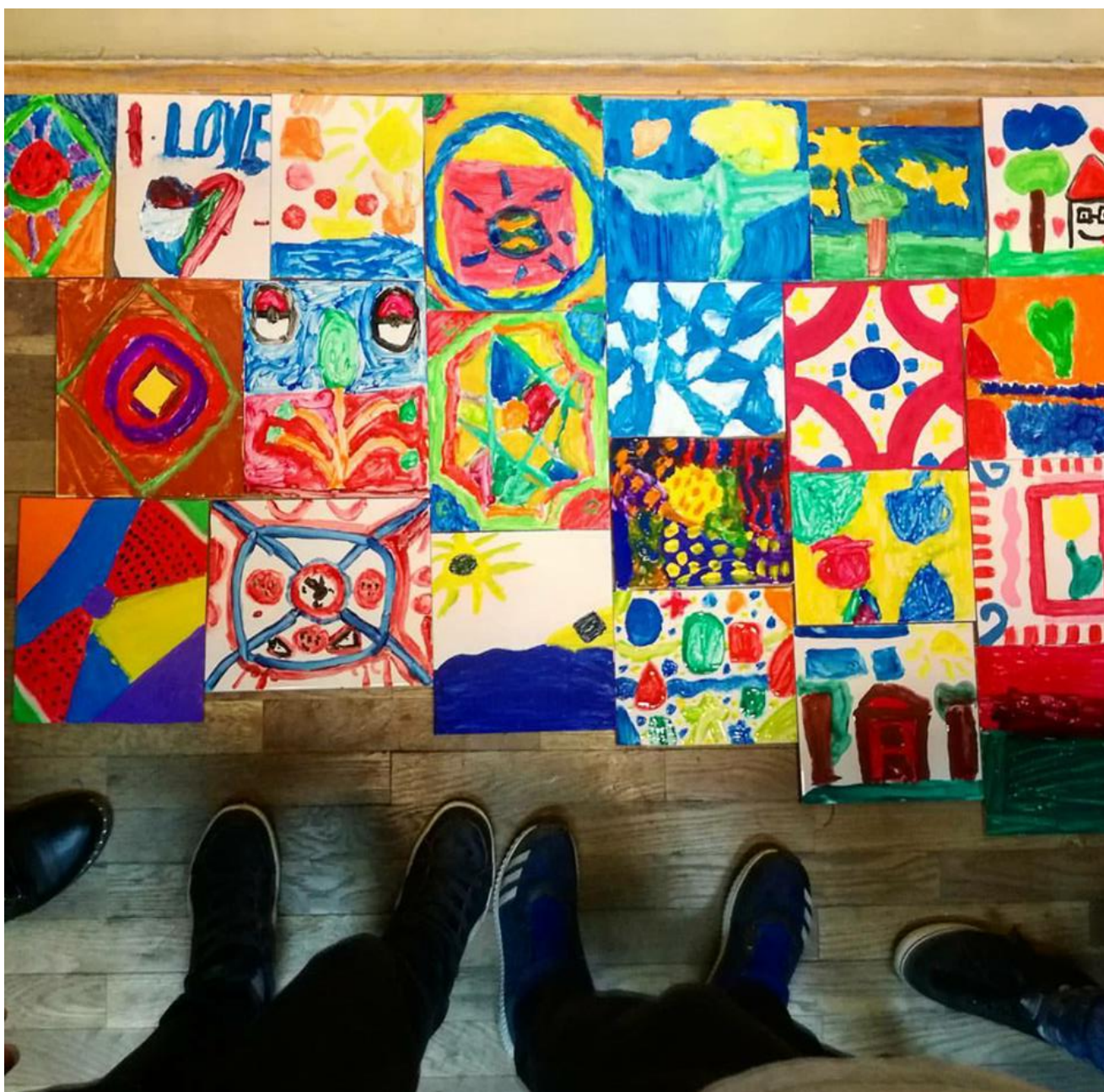
U završnome dijelu sata, analizi, okupili smo se oko brojnih šarenih *azuleja*, prepunih geometrijskih i slobodnih likova, jedinstvenih na svoj način. Iz rezultata, tj. oslikanih azuleja, možemo vidjeti da su neki učenici slikali šablone, tipične krošnje, oblake, livade i kuće koje izgledaju već viđeno. Šablone su u likovnom smislu negativne, jer koče stvaralački čin dopuštajući ponavljanje oblika. Najčešće šablone su kuće, sunce, bor, cvijet, itd. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Luquet objašnjava kada crtež nastaje prema sjećanju, da je tada nužno temeljen na unutarnjem modelu. Ali unutarnji model je također taj koji djeca kopiraju čak i kad eksplicitno izjavljuju da reproduciraju nešto ispred njih, to jest, crtaju prema prirodu ili precrtavaju druge crteže. U oba ova slučaja, vanjski objekt služi samo kao sugestija, a ono što se doista crta/slika je unutarnji model. (Huzjak, 2013, prema Luquet, 2001).

Dio se učenika odlučio na slikanje krajolika u koji su uklopili likove, dok su drugi pločice oslikali isključivo slobodnim i geometrijskim likovima. Tijekom razgovora o radovima učenici su bili nestrpljivi i željeli su ponešto reći o svom likovnom uratku pa čak i odabrati najljepši rad. Prozvala sam učenike koji su htjeli reći nešto o svom uratku te su nam ispričali što su oslikali i zašto su odabrali baš to, koje boje su koristili, koje geometrijske te slobodne likove su odlučili prikazati.

U dogovoru s učiteljicom razmatramo ideju izlaganja svih pločica na malom dijelu zida u školskom hodniku kao trajni podsjetnik na utjecaj portugalske kulture tijekom ovoga nastavnoga sata. Ta ideja nas je obje zaintrigirala.

S obzirom da sam nastojala prenijeti svoj entuzijizam djelićem portugalske kulture, nastavni je sat brzo prošao.

Slika 3. Prikaz novonastalih *azuleja* učenika 4.a razreda OŠ Frana Krste Frankopana

RASPRAVA

S obzirom na odabranu metodu, rezultate je moguće generalizirati i primjeniti na većem uzorku. Kada sam spomenula da ću ih upoznati s portugalskim azulejama, učenici su bili oduševljeni i odmah su promijenili ponašanje – stišali su se i pozorno me slušali i gledali. Shvativši da imam njihovu potpunu pozornost, nastavila sam samopouzdanom objašnjavati novi pojam portugalske kulturne baštine. Učenici su sa zadovoljstvom oslikavali svoje azuleje te neprestano postavljali pitanja o Portugalu i o danom zadatku. Bili su motivirani od trenutka kada sam ih uputila da ću ih upoznati s portugalskom posebnosti te smatram da bi većina učenika bila jednako motivirana otkrivajući nešto drugačije (u ovom slučaju *azuleje*) u toj školskoj dobi. Učenici su bili zainteresirani, postavljali su mnoštvo pitanja te je nastavni sat protekao dinamično i produktivno.

„Za kvalitetnu i potpunu analizu likovno – umjetničkog djela potrebno je vladati likovnim jezikom i temeljnim stilskim odrednicama kroz povijest umjetnosti.“ (Petrač, 2015: 33). Analiza likovnog djela sadrži četiri analize koje se prožimlju: tematska analiza, likovno – jezična analiza, likovno – tehnička analiza te stilski analiza. „Tematska analiza interpretacija je tematskih sadržaja likovnog djela.“ (Petrač, 2015: 33). Postavlja se pitanje određivanja i opisivanja teme te motiva slike. Tema može biti religiozna (biblijska, novozavjetna, starozavjetna itd.), svjetovna (krajolik, mrtva priroda, vaza s cvijećem portret, ljudski lik, autoportret, akt, itd.) (Petrač, 2015). Likovno – jezična analiza znači poznavanje i prepoznavanje likovnog jezika. Zadatak joj je uočiti, prepoznati te opisati likovno – jezični sadržaj, likovne i kompozicijske elemente crteža, slike, kipa, građevine (crta, boja, ploha, ritam, kontrast, ravnoteža, itd.) (Petrač, 2015). Govori se o vrsti slikarskog djela, o elementima forme, tj. o likovnom jeziku (vrsta crte, vrsta boje, kontrasti boja, privid svjetla, privid volumena, itd.) Također se analizira kolorit slike (djelovanje svih boja – topao, hladan, čist, snažan, zagasiti, itd.), projekcija prostora i volumena (plošni prikaz, trodimenzionalni prikaz te vrste perspektive i kompozicije). Zatim slijedi likovno – tehnička analiza kojoj je cilj prepoznati i opisati likovnu tehniku i tehničke postupke. Govori se o slikarskoj likovnoj tehnici (akvarel, gvaš, tempera, freska, ulje, mozaik, itd.), vrsti podloge na kojoj je ostvareno likovno djelo (papir, platno, zid, staklo, keramika, itd.) te o kiparskoj (kamen, drvo, glina, itd.) i arhitektonskoj tehnici (građenje kamenom, ciglom, betonom, staklom, itd.) Analizira se također vrsta fature. Faktura je likovno-tehnički postupak obrade površine likovnog djela, ili drugim riječima umjetnikov rukopis. U slikarstvu se to odnosi na način nanošenja boje kistom

koji može biti: *impasto*, tj. gusti, debeli nanos koji je taktilno osjetljiv, i *lazuran* namaz koji je tanak i proziran sloj boje glatke površine. Možemo vidjeti vidljive poteze kista, mrlje nastale prskanjem, tragovima prstiju, itd.

U analizi se učeničkih *azuleja*, može usporediti reprodukcija s početka nastavnog sata s učeničkim završnim likovnim izričajem. Pitanja koja su postavljena tijekom reprodukcije umjetničkog djela na početku sata, pitala sam i učenike - prepoznavanje osnovnih likovnih pojmova (slika, slikar, crta, boja, ritam, kontrast, itd.), promatranje i analiziranje umjetničkog djela na razini tematskog sadržaja (što umjetničko djelo prikazuje), motiva i analize likovne forme (kako su određeni tematski sadržaji shvaćeni). Razgovara se o tomu koliko je učenik realizirao, usvojio i izrazio likovne probleme osviještene u početku nastavnog procesa.

Učenici su koristili najviše kontrast boje prema boji, što možemo vidjeti iz njihovih uradaka te komplementarni kontrast gdje su prisutni kontrasti crvene i zelene, plave i narančaste te žute i ljubičaste boje. Johannes Itten sistematizira veze među bojama u nekoliko kontrasta. Prvi opisuje kontrast boje prema boji, koji je ujedno i najjednostavniji kontrast - uspoređuju se samo čiste boje, a najveća je razlika između I. Boja. Zatim govori o kontrastu svijetlo – tamno, koji je najizraženiji svjetlosni kontrast. Kontrast toplo – hladno, tj. komplementarni kontrast dobivamo stavljanjem u odnos jedne primarne boje s jednom sekundarnom dobivenom od druge dvije primarne boje – primjerice crvenom i zelenom. Simultani (istodobni) kontrast takav je kontrast pri čemu naše oko stvara suprotnost viđenoj boji unutar komplementarnih parova - ako se zagledamo u crvenu točku pa pogledamo bijelu podlogu pojaviti će se *paslika* - prividna zelena točka, jer naše oko ne vidi doslovno boju, već ju prilagođava tražeći joj vizualni komplementarni par. Sljedeći opisuje kontrast kvalitete - kvaliteta boje označava njenu čistoću, a dodavanjem vode akvarelu ili sive boje temperi, boju degradiramo. Zadnji kontrast koji spominje jest kontrast kvantitete, gdje se suprotstavlja više ili manje boje s ciljem postizanja optičke ravnoteže djela.⁴

Kompozicija je međusoban raspored i organizacija elemenata unutar cjeline. Vrste kompozicija su vodoravna (likovni elementi su poredani vodoravno), okomita (likovni elementi su poredani okomito), dijagonalna (likovni elementi su poredani dijagonalno), kružna (likovni elementi su poredani kružno), piramidalna (likovni elementi su poredani u oblik piramide) te slobodna kompozicija (likovni elementi su poredani slobodno i u svim

⁴Huzjak, M. *Metodički internet centar „Učimo gledati“*. Likovna kultura. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto 3.7.2018. s <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/kazalopojmova.htm>

smjerovima). Od kompozicija, učenici su najčešće rabili vodoravnu kompoziciju, kružnu te slobodnu kompoziciju.

Od kompozicijskih načela razlikujemo ritam, tj. pravilnu izmjenu ili ponavljanje elemenata, zatim harmoniju koja označava sklad likovnih elemenata. Ravnoteža označava uravnotežen odnos lijeve i desne strane. Pod pojmom ravnoteže razlikujemo simetriju koja se događa kada dva oblika zadržavaju udaljenosti među točkama te asimetriju koja nastaje upotrebom elemenata nejednake veličine i težine. Od kompozicijskih načela razlikujemo i proporciju tj. sklad različitih veličina i omjera, dominaciju gdje elementi čine glavni sadržaj i vizualni centar te jedinstvo - međusobno ujedinjavanje likovnih elemenata, kompozicijskih načela ili više likovnih tehnika.⁵

Najčešće upotrebljavana kompozicijska načela u učeničkom radu s azulejama su ravnoteža, tj. vidljiva je uporaba asimetrije na većini učeničkih azuleja - neki učenici su se poslužili i simetrijom, tj. smještanjem likova u kuteve keramičkih pločica, stvarajući dojam ponavljanja likovnih elemenata te dominacija – dio učenika odlučuje se za stavljanje nekog likovnog elementa u središte pločice, a okolo ispunjava prostor drugim likovnim elementima. Manje upotrebljavana kompozicijska načela su proporcija, harmonija te jedinstvo.

Perspektiva je način prikazivanja prostora na likovnom djelu. Tipovi perspektive su semantička/ikonološka, vertikalna, obrnuta, linearna/geometrijska („ptičja“ i „žablja“), atmosferska/zračna, koloristička te poliperspektiva. Semantička perspektiva prikazuje odnose veličina među likovima s obzirom na njihovu važnost, možemo ju nazvati i *perspektiva značenja*. Djeca prikazuju najznačajniji i najvažniji lik kao najveći lik u djelu, a ostale prikazuju manjima od njega, prema svojoj hijerarhijskoj važnosti. Djeca koriste semantičku perspektivu u fazi emocionalnog realizma - likove koje doživljavaju važnijima prikazuju većima. Vertikalnu perspektivu dijete izražava nizanjem oblika tako da se ono što je bilo u prvom planu nalazi u donjem dijelu slike, a što je prostorno dalje, nalazi se iznad. Oblici se okomito nižu jedan iznad drugog. (Grgurić, Jakubin, 1996). Obrnuta perspektiva označava ono što je prostorno dalje prikazuje se kao veće, a ono što je prostorno bliže kao manje. Obrnuta perspektiva je česta pojava u prikazivanju prostora i prostornih objekata. (Grgurić, Jakubin, 1996). Linearna/geometrijska perspektiva zasnovana je na očištima ili nedogledima: vertikalne linije pri udaljavanju ostaju vertikalne, horizontalne ostaju horizontalne, ali one koje se udaljavaju odlaze u očište. Oblici koji se udaljuju od promatrača pravilno se smanjuju

⁵ Huzjak, M. *Metodički internet centar „Učimo gledati“. Likovna kultura*. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto 3.7.2018. s <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/kazalopojmova.htm>

po dijagonalama koje vode u očište. Atmosferska ili zračna perspektiva je nadopuna geometrijskoj perspektivi jer stvara dodatnu iluziju dubine. Karakteristike atmosferske perspektive su oštri obrisi, intenzivne boje, tople boje, kontrasti koji označuju prednji plan, a mekši obrisi, blijede, modričaste boje su u ulozi prikazivanja pozadine. Koloristička perspektiva se zasniva na širećem, približavajućem svojstvu toplih boja i udaljavajućem svojstvu hladnih boja. Prednje planove prikazuju tople boje, a udaljenije hladne boje. Izvor kolorističke perspektive nalazi se u atmosferskoj perspektivi. Poliperspektivu dijete koristi kada objekt promatra i izražava istodobno s raznih strana, raznih kutova gledanja, raznih očišta i stajališta. Mogu se pojavljivati predmeti i likovi gledani odozgo (iz ptičje perspektive), a drugi frontalno ili sa strane. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Najčešće upotrebljavane perspektive na keramičkim pločicama su semantička perspektiva te vertikalna perspektiva. Učenici oslikavaju likovne elemente tako da bitniji povećaju, a ostatak smanje kako bi likovni element dobio na važnosti. Također nižu likovne elemente jedan iznad drugoga, kako bi odali dojam blizine i daljine.

Kada govorimo o formatu likovnog uratka, učenici ispunjavaju cijeli prostor keramičke pločice. Poneki učenici centriraju likovne elemente, neki ih raspršuju, ali ih generalno smještaju u cjelokupni format pločice.

Za oslikavanje keramičkih pločica odvojila sam 30 minuta cjelokupnog školskog sata. Neki učenici su završili s oslikavanjem *azuleja* i prije vremena pa sam dodatno sugerirala da pokušaju ispuniti prostor, a ipak je većina učenika završila na vrijeme. Zatim su se nestrpljivo skupili pred *azuleje* koje sam poredala na pod, kako bi što prije podijelili svoja mišljenja. Učenici su o svojim likovnim radovima govorili otvoreno i iskreno. „Djeca otvoreno govore o svojoj likovnoj aktivnosti; nema pokušaja da prikriju prave osjećaje ili da naprave nešto za odrasle.“ (Grgurić, Jakubin, 1996: 27).

Od likova učenici su najviše koristili slobodne i geometrijske likove, kao što sam ih i uputila. Uočavamo trokute, krugove, polukrugove, kvadrate te nepravilne geometrijske likove. Od slobodnih likova uočavamo razne simbole koje izgledom podsjećaju na drveće, oblake, travu, itd.

Učenici su se služili gustim, debelim nanosom boje što je bilo i za očekivati, budući da su keramičke pločice glatke teksture te treba nanijeti više boje kako bi ona bila što izražajnije i vidljivija. Većinom su koristili deblje kistove te čistu boju (bez miješanja s vodom budući da su slikali na glatkim keramičkim pločicama).

Kritički osvrt na novonastale učeničke *azuleje*

Slika 4. Učenička *azuleja*

Novonastala *azuleja* je izvedena u osnovnim bojama – plava, žuta i crvena te izvedenim bojama – ljubičasta, narančasta i zelena. Rad prikazuje geometrijske likove – trokut, krug i ostale nepravilne likove. U središte slike postavljena su dva oblika koji odabirom boja podsjećaju na lubenicu, povezana s kružnim ljubičastim oblikom. Primjećuju se komplementarni kontrast narančaste i plave boje te ljubičaste i žute boje, ali i kontrast crvene i zelene boje. Kompozicija je dijagonalna, tj. likovi su poredani dijagonalno, a cjelokupni je rad apstraktan.

Slika 5. Učenička *azuleja*

Na sljedećoj *azuleji* također primjećujemo geometrijske oblike krugove, polukrugove te slobodne likove, poput likova zvjezdastih struktura. Boja koja dominira je crvena, također primjećujemo plavu i žutu boju. Razmještaj likovnih elemenata je simetričan – krug je u središtu, a polukrugovi i ostali slobodni likovi su postavljeni okolo kruga, što dovodi do radijacije – zrakastog širenja elemenata iz jednog centra. Primjećuje se harmonija, sklad i ponavljanje oblika – „zvijezda“ i polukrugova, ali i snažan koloristički kontrast toplih i hladnih boja te neutralne bijele s ostatkom kromatskih boja. Uočava se gusti nanos boje – *impasto*.

Slika 6. Učenička *azuleja*

Na prikazanoj *azuleji* korištene su samo dvije boje – plava i bijela. Slika, sa subjektivnog stajališta, ostavlja dojam neba i oblaka. Kompozicija je slobodna, likovi su postavljeni u svim smjerovima. Bijeli likovi oblikom podsjećaju na nepravilne trokute. Prepoznamo kompozicijsko načelo – ritam; dominaciju likova bijele boje koji podsjećaju na oblake. Uočavaju se različiti tonovi plave boje – negdje je boja konzistentnija, gušća i tamnija, dok je na pojedinim mjestima rjeđa i svjetlija. Također se uočavaju potezi kistom.

Slika 7. Učenička azuleja

Na ovoj slici prvenstveno prepoznamo šablone koje većina djece slika slično – drvo, cvijeće, kuća s ljudskim licem, srce, plavi oblak, itd. Korištene boje su zelena, plava, smeđa, crvena i crna. Uočavaju se dvije nijanse zelene – njezina hladnija i toplija nijansa. Prisutne su zatvorene i izlomljene crte te krivulje. Perspektiva je vertikalna – likovi se nižu jedni pored/iznad drugih, tipična kod djece mlađe dobi. Korištena je vodoravna kompozicija. Može se uočiti komplementarni kontrast crvene i zelene boje.

Slika 8. Učenička *azuleja*

Na ovoj novonastaloj *azuleji* možemo uočiti nekoliko boja – osnovne boje (žuta, crvena i plava) te izvedene boje (zelena i narančasta). Uočavaju se slobodni i geometrijski oblici (krug u sredini, oko njega raspršeni ostali likovi te u kutevima polukrugovi – u nasuprotnim kutevima su polukrugovi iste boje). Vidljive su ravne crte i krivulje te otvorene i zatvorene linije. Ovo je još jedan u nizu apstraktnih uradaka u kojemu se učenik prepušta različitim kombinacijama boja i oblika, što u konačnici rezultira prikazom poput onoga u malom otvoru kaleidoskopa. Uočavaju se potezi kistom te rijeđi nanos boje.

Slika 9. Učenička *azuleja*

Na ovoj *azuleji* također možemo uočiti šablone – sunce u kutu, zvijezde slikane s 5 krakova te krošnju drveta kao zgusnutu nakupinu boje na smeđem štapiću. Korištene su četiri boje – plava boja koja predstavlja nebo, žuta koja predstavlja sunce i zvijezde, zelena boja čineći travu i krošnju drveta te smeđa boja predstavljajući deblo drveta. Kompozicija je vodoravna, a perspektiva vertikalna, iako se uočava naznaka dubine prostora ostvarena preklapanjem debla i travnjaka. Korišteni likovi su uglavnom slobodnog oblika, dok deblo drveta podsjeća na pravokutnik. Uočavaju se potezi kistom te rijeđi nanos boje.

Slika 10. Učenička *azuleja*

Ova *azuleja* prikazuje geometrijske likove centrirano smještene. Dominira pravokutnik žute boje te koncentrične kružnice oko njega, ljubičaste i crvene boje. Zatim ih sve obuhvaća romb zelenog ruba. Boja koja dominira je smeđa, a uočavamo i poteze kistom - lazuran namaz, tj. tanak i proziran sloj boje glatke površine. Također uočavamo komplementarni kontrast žute i ljubičaste boje.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovoga istraživanja pokazali su da uvođenje znamenitosti iz drugih kultura ima utjecaja na učeničku motivaciju te na dječji likovni uradak. Uvođenjem nesvakidašnjih tema te upoznavanje učenika s umjetničkim pojmovima drugih kultura i običaja, povećava se učenička zainteresiranost i motivacija što se očituje i u rezultatu, tj. likovnom uratku. Smatram da su motivacijski dio sata te učiteljev entuzijazam od iznimne važnosti – dok su učenici pažljivo slušali kako s uzbuđenjem govorim o portugalskoj umjetnosti i o *azulejama*, i sami su postali motiviraniji i zainteresiraniji za daljnji rad.

Pokazivanjem fotografija *azuleja* koje sam osobno fotografirala tijekom svog boravka u Portugalu stekla sam učeničku pozornost. Učenici su kroz „moj objektiv“ vidjeli kako su ukrašene portugalske zgrade, trgovci, autobusne stanice, muzeji, itd. Sve fotografije *azuleja* s kojima sam se susrela sam fotografirala i skupila u jednu mapu kako bih što točnije prikazala portugalsku obogaćenost *azulejama*. Moju su pažnju privukli motivi *azuleja*, što one prikazuju, koje su boje, koji su oblici prisutni i što one čine kao cjelina.

Budući da su učenici bili potaknuti promjenom, smatram da bi u budućnosti bilo konstruktivno povremeno ih izložiti i drugim kulturama i običajima.

LITERATURA

1. Birmingham, D. (2004). *Povijest Portugala*. Zagreb: GRAPA.
2. Brešan, D. (2008). *Dječja likovna kreativnost od prve do desete godine života*. Osijek: Profil.
3. Buljubašić-Kuzmanović, V. (2006). *Pedagoška radionica u funkciji aktivne nastave i učenja na uspjesima. Metodički ogledi*, 13 (1), 123-136. Pribavljeno 28.6.2018. s <https://hrcak.srce.hr/4369>
4. Gardner, H. (2006). *Five Minds For The Future*. Boston: Harvard Business School Press.
5. Grgurić, N., Jakubin M. (1996). *Vizualno – likovni odgoj i obrazovanje. Metodički priručnik*. Zagreb: Educa.
6. Huzjak, M. (2013). *Metoda analitičkog promatranja u razvoju dječjeg crteža. Croatian Journal of Education*. Vol:15, 81-98.
7. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. (2006). *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
8. Muzej za umjetnost i obrt (2017). *Azulejo – Umjetnost portugalskih keramičkih pločica*. Zagreb.
9. Pavković, M.F. (2017). *Glazirani sjaj portugalskoga 18. stoljeća. Kvartal*, XIV (1-2), 37-42. Pribavljeno 29.6.2018. s <https://hrcak.srce.hr/195100>
10. Pereira S. (2012). *Salt degradation of historic Portuguese azulejos*. DM-NPC: LNEC. Pribavljeno 25.6.2018. <https://www.researchgate.net/publication/260749034>

11. Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo. Metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtićke i školske dobi*. Zagreb: Alfa.
12. Zlatunić, R. (2007). *Nastanak gline, tehnologija i mineralogija keramike. Histria archaeologica*. 36 (36), 61-113.
Pribavljeno 3.7.2018. s <https://hrcak.srce.hr/file/64152>
13. Warshaw, J. (2009). *Tehnike izrade keramike*. Zagreb: Veble commerce.

Internet izvori

1. History of Azulejos. Preuzeto 1.7.2018. s http://azulejos.fr/index_en.html
2. Huzjak, M. *Metodički internet centar „Učimo gledati“*. Likovna kultura. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
Preuzeto 3.7.2018. s <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/kazalopojmova.htm>
3. Juričić (2015). *Carevi budućnosti bit će carevi uma*. Školski portal. Preuzeto 3.7.2018. s <https://www.skolskiportal.hr/clanak/2602-carevi-buducnosti-bit-ce-carevi-uma/>

PRILOZI

Prilog 1 - Priprema za nastavni sat *Likovne kulture*

Ime i prezime studenta / godina studija	Ena Jurić	Nastavno područje	Oblikovanje na plohi – slikanje
Razred / Naziv osnovne škole	4.a, OŠ Frana Krste Frankopana, Osijek	Tema	PLOHA
Datum	5.12.2017.	Nastavna jedinica	Geometrijski i slobodni likovi
Mentor	Božana Patković	Ključni pojmovi	Geometrijski i slobodni likovi

Motiv	Azuleje - vizualan motiv	Tehnika	Tempere – slikarska tehnika
Cilj nastavnoga sata	Uočiti i izraziti odnose geometrijskih i slobodnih likova na motivu azuleja u slikarskoj tehnici tempera na keramičkim pločicama		

Kognitivna postignuća		Psiho-motorička postignuća	Afektivna postignuća
<ul style="list-style-type: none"> - upoznavanje s tradicionalnom portugalskom umjetnošću - usvajanje novog likovnog pojma - azuleja - vizualno opaziti slobodne likove na azulejama - vizualno opaziti geometrijske likove na azulejama - koristiti slobodne i geometrijske likove u vlastitom likovnom izražavanju 		<ul style="list-style-type: none"> - ispravno koristiti slikarsku tehniku tempera - opisati svoj rad i radove drugih učenika - povezati svoj rad s prikazanim azulejama - razvijati likovnu sposobnost izražavanja slikarskom tehnikom tempera - razvijati sposobnost vizualno-stvaralačkog mišljenja i logičkog mišljenja - brzina i sposobnost usvajanja novih pojmova 	<ul style="list-style-type: none"> - osvijestiti likovni problem u odnosu na vrijednost umjetničkog djela - argumentirano analizirati likovne radove - razvijati upornost i samostalnost u radu - razvijati estetsku osjetljivost - poticati strpljivost i dosljednost - poticati poštivanje i razumijevanje tuđeg rada
Ishodi učenja		<p>Nakon obrade nastavne jedinice <i>Geometrijski i slobodni likovi</i> na primjeru azuleja, učenik će moći uočiti i prepoznati azuleje te geometrijske i slobodne likove na azulejama, međusobno ih razlikovati, povezati geometrijske i slobodne likove sa drugim predmetima iz prirode te koristiti geometrijske i slobodne likove u vlastitom likovnom izražavanju</p>	
Korelacija		Nastavna sredstva i pomagala	Reprodukcija, magneti, fotografije

Tip sata	Obrada nove likovne teme	Način rada	Zamišljanjem
Autori korištenih reprodukcija / link	https://cdn.theculturetrip.com/wp-content/uploads/2017/01/6970596873_81443d4f3f_z.jpg https://cdn.theculturetrip.com/wp-content/uploads/2017/01/porto-250419_1920.jpg https://cdn.theculturetrip.com/wp-content/uploads/2017/01/17449464415_8300950ea1_z.jpg		
Popis literature i web izvora	Nastavni plan i program za osnovnu školu. (2006). Zagreb: Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. (2011). Zagreb: Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa. https://theculturetrip.com/europe/portugal/articles/a-brief-history-of-portugals-beautiful-azulejo-tiles/		

Plan ploče
<p>Oblikovanje na plohi – slikanje Geometrijski i slobodni likovi</p> <p>Tehnika: tempera Motiv: Azuleje</p>

Artikulacija sata				
Etapa sata / Trajanje u minutama	Sadržaj rada	Metoda rada	Sociološki oblik rada	Napomena
PRIPREMA 1 min	Pozdrav svima. Moje ime je Ena i danas ću biti vaša učiteljica na satu Likovne kulture. Upoznat ću vas s nečim novim s čime sam se ja srela nedavno dok sam živjela u Portugalu. Pripremite svoje tempere. Za početak ću vam podijeliti male keramičke pločice koje ćete danas oslikavati temperama. Podsjetimo se kako slikamo temperama.	Metoda razgovora Metoda demonstracije	Frontalni	

MOTIVACIJA 10 min	<p>Koristit ćemo kist kako bismo tempere nanijeli na površinu, a tempere ćemo pomiješati s malom količinom vode te tako početi slikati.</p> <p>Recite mi što ste do sad čuli o Portugalu? Znete li gdje se nalazi Portugal? Pokazat ću vam na karti Europe. Jeste li čuli možda za riječ "azuleje"? Što mislite, što bi to moglo biti? Azuleje su oslikane keramičke pločice tipične za portugalsku umjetnost. Pojavile su se u 16. stoljeću te od tad prevladavaju portugalskom umjetnošću. Sama riječ "azuleja" dolazi od arapske riječi "mali uglađeni kamen". Bila sam jako iznenađena kada sam vidjela prekrasne zgrade prekrivene azulejama. Svaka zgrada i kuća bila je drugačije oslikana. Azuleje su krasile brojne crkve, kuće, muzeje, željezničke stanice...Cijeli Portugal je obogaćen šarenim azulejama i to je posebnost Portugala.</p> <p>Sada mi recite što znate o geometrijskim likovima? Koji su to likovi? A kakvi bi onda bili slobodni likovi? Što ih karakterizira?</p> <p>Kakvi su oblici na pojedinim fotografijama? Koji su slobodni, a koji geometrijski? Što vidimo na prikazanim fotografijama? Kakve su boje na fotografijama? Što grade te pojedinačne azuleje? (Sliku). Neke azuleje mogu graditi jedinstvenu i prepoznatljivu sliku, dok druge grade neobjašnjiv slobodan lik.</p>	<p>Metoda razgovora Metoda demonstracije</p> <p>Analit. p.</p> <p>Metoda razgovora</p>	Frontalni	
NAJAVA ZADATKA 1 min	Vaš današnji zadatak je oslikati svoju vlastitu keramičku pločicu čineći ju azulejom koristeći što više geometrijskih i slobodnih likova. Potrudite se ispuniti pločicu kako ne bi bilo praznog i neiskorištenog prostora.	Metoda razgovora	Frontalni	
REALIZACIJA 30 min	<p>Što još možeš učiniti? Kakve si likove odabrao/la? Pokušaj ispuniti prostor što više možeš.</p> <p>Pogledajmo sada sve originalne azuleje.</p>	Analit. p. Metoda razgovora	Individualni	

ANALIZA 5 min	<p>Složiti ćemo ih sve zajedno. Tko će mi ponoviti koji je bio današnji zadatak? Što smo rekli, kakvi likovi sve mogu biti? Koje ste geometrijske likove vi odabrali? A koje slobodne likove? O kojem radu biste željeli nešto čuti? Tko mi želi reći nešto više o svom likovnom uratku? Bismo li mogli složiti naše pločice na nekakav zid poput onih u Portugalu? Kakvu bismo kompoziciju mogli napraviti? Pokušajmo!</p>		Frontalni	
------------------	---	--	-----------	--